

ОСОБЛИВОСТІ МІФОЛОГІЧНОЇ КРИТИКИ ЯК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО МЕТОДУ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

О. В. Слоньовська

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті розглянуто питання наукового використання інструментарію міфологічної критики у всіх її нинішніх трактуваннях науковими школами і течіями. Головним проблемним завданням статті виявилось аргументоване доведення продуктивності аналізу інструментарієм архетипної критики творів письменників української діаспори 20 – 50-х рр. ХХ ст. Ключовими завданнями вважаємо: належно проаналізувати міфологічне мислення провідних письменників української діаспори 20 – 50-х рр.; довести результативність витвореного митцями потужного консолідуючого літературного міфу України; на матеріалі художніх текстів зробити відповідні висновки.

Наукова розвідка базується на солідній базі наукових здобутків зарубіжних й українських філософів, психологів, етнографів, антропологів, фольклористів, літературознавців і відзначається новаторським підходом до художніх текстів І. Багряного, В. Барки, У. Самчука, Т. Осьмачки, Є. Маланюка, О. Ольжича.

Існуючий інструментарій архетипної критики нами увиразнено, систематизовано й доповнено поняттями осяяння, інсайтів, категоріями міфологічних концептів, фреймів, патернів, компонентів рефреймінгу, національних доменів, міфологічних фантомів (голограм).

Доказово доведено, що література української діаспори 20 – 50-х років ХХ ст. виробила міфологічну парадигму переваги окупованого народу над окупантом, створила код-програму України майбутнього на питома прабатьківській землі в центрі Європи, а не України в екзилі, як це пропагували українські політики-емігранти. Українці за рубежем на сторінках діаспорної прози постають як учасники авторських і життєвих експериментів виживання у ХХ ст. Інтерпретуючи материкову Україну як сакральний простір, письменники української діаспори художньо апробували концепт сильних духом свідомих національних героїв, чим активізували потенційну готовність реального народу реалізувати власні державотворчі потуги.

Літературний міф України, зреалізований творчими зусиллями письменників діаспори, володів важливими ознаками вітаїстично-

консолідуючого метафізичного явища, тому потужно впливає на українців навіть у наш час.

Ключові слова: література української діаспори, методологія міфологізму, міфема, міфологема, архетип, міфопоетична парадигма, міфологічний концепт, міфологічна колізія, міфологічний мотив, міфологічна голограма / фантом, фрейм, патерн, рефреймінг, концепт, домен.

Проблемі функціонування міфу через тексти сучасної літератури присвячено чимало досліджень. Літературний різновид міфу в художньому творі завжди має здатність мімікризувати, набувати дифузних форм, але при цьому ніколи не зникати повністю, а до того ж зумовлює появу «варіантних» моделей міфів (модуси міфологізації, реміфологізації та деміфологізації) та «неоміфів» (модусів авторського міфу). У літературному тексті семіологічні ознаки міфу то майже нівелюються, то гіпертрофуються до крайньої межі. Проте ще Є. Мелетинський категорично заперечував можливість повного розмивання задуму письменника різними прочитаннями й інтерпретаціями читачів-реципієнтів чи аналізом науковців-літературознавців, оскільки свідомий творчий задум автора ніколи не втрачається і не зникає зовсім, а відіграє роль магніту, який тримає всі інші компоненти, в тому числі архетипи, міфопоетичні мотиви, міфологеми й міфами та ін. у потужній зоні притягання. Аналіз творчої спадщини письменників української діаспори вимагає особливої підходу, оскільки здебільшого питома міфологічне мислення цих митців накладає певний відбиток на їхні художні тексти. Художню істину для власних літературних текстів письменники української діаспори інтуїтивно черпали з колективного підсвідомого нації, а тому й сьогодні ці твори вражають точністю пророцтв і передбачень, а також постановкою апріорі найскладніших питань, які лише в останні десятиліття стали особливо актуальними для України і українців.

Хоча методологія міфологізму в усій її різноманітності (зокрема інструментарію ритуальної течії, архетипної (юнгіанської) течії, структуральної, семантико-символічної, психоаналітичної течій), на відміну від загальноновизнаних сучасним літературознавством методологій (психоаналізу, структуралізму, постструктуралізму, інтертекстуальності, герменевтики, компаративістики), на сьогоднішній день все-таки розроблена найменше, для аналізу літератури української діаспори першої половини ХХ ст. саме її методологічний інструментарій аналізу найпродуктивніший. Кожне нинішнє вагоме літературознавче дослідження на засадах методології міфологізму не тільки стає передумовою серйозних наукових дискусій, а й знаменується важливим літературознавчим поступом.

Оскільки літературний консолідуючий літературний міф України був витворений не одним окремо взятим письменником, а цілою когортою митців-емігрантів першої половини ХХ ст., а це означає, що авто-

рські концепції, світоглядні установки, індивідуальний стиль, улюблені теми, проблеми й способи характеротворення персонажів можуть суттєво відрізнитися, для міфологічної критики як літературознавчої методології не може бути якогось одного напрямку обсервації. Наприклад, для багатьох творів Уласа Самчука та Івана Багряного найкраще надається інструментарій ритуальної течії. Марія, героїня однойменного роману У. Самчука, несе певний родовий тягар випробувань. Ще дівчиною вона відчуває неодмінну присутність у її долі якогось злого фатуму, від якого заховатися не вдасться ні за ширмою матеріального благополуччя, ні за плечима доброго й люблячого чоловіка Гната. Велика юнацька любов Марії до Корнія Перепутьки може увінчатися щастям лише після низки найважчих випробувань, серед яких навіть вимушений Маріїн аборт спільної з Корнієм дитини, оскільки вчорашній zdeградований матрос-самодур Перепутька катастрофічно не готовий до свідомого батьківства. Шлюб Марії із Гнатом Кухарчуком не схвалений небесами: всі їхні спільні діти помирають. Водночас за законами телегонії саме перший чоловік Маріє є метафізичним батьком усіх її майбутніх дітей навіть від Корнія. Наприкінці свого трагічного життя і Марія, і навіть Кухарчук це прекрасно розуміють, адже помираюча Марія прямо говорить Гнатові, що їм обом настав час іти до всіх їхніх дітей у потойбіччя: «Ти свята людина. Підемо разом туди... Туди, де наші Романьо, Надія... Одна і друга. Де всі вони. Всі, Гнате... А ми ще ж тут. Як хочеться зустрітися з ними...» [8, с. 129]. Отже, любов, як харизма, дається людині одночасно і як небесна нагорода, і як величезне випробування на шляху до самодостатності.

Інструментарій ритуальної течії продуктивний і для обсервації підтекстового пласту роману Івана Багряного «Огненне коло». Ромцьо і Петро також двигают тягар прокляття, але це вже не родове, а національне випробування. Опинившись у страшному котлі під Бродами, юнаки прекрасно усвідомлюють, що лише власною звитягою можуть змінити долю бездержавної нації, тому готові жертвувати собою: «Тут лежатимуть кості як доказ, що до останку, до загину стояли Ми... Це Ми поставили чоло ворогові в цілком беззглядній ситуації!.. Це Ми боролись! Це НАШІ кості, друзі мої!.. Нас вимордувано.. Але нас не переможено... А хто не здався, той ще не є переможений... Неупокорений мертвий воскресав завжди. Нас тут так багато лягло, а ще немало ляже кістьми, що цей шматок землі української і ці дні... лишаються в віках, як українські ще одні Тернопіли» [2, с. 68 – 69]. Слід звернути увагу, що назва античної події, коли цар Леонід і триста спартанців загинули під Тернопілами, лише увиразнює подвиг українських юнаків у роки Другої світової війни. У романах Івана Багряного та Уласа Самчука лише окремі особистості виживають страшною ціною терпіння, мук і найзловісніших випробувань загарбницьким режимом або приймають мученицьку смерть героїв, не поступившись ідеалами, совістю, питомим правом жити на

предківській землі. Творчою аслугою Т.Осьмачки виявляється те, що його літературні герої завжди гинуть непереможеними.

Поетика назв художніх текстів, імен головних персонажів, назв населених пунктів у творах літератури української діаспори також має міфологічне підгрунтя. У художніх текстах «Маруся Богуславка» та «Огненне коло» ще біблійне ім'я «Петро» у поєднанні з прізвиськом «Стоян» увиразнює твердість характеру й силу духа молодого українця. Зміна імені Аталей (у перекладі «горда пальма») на Ата (в античній міфології Ата – дочка Зевса і Еріди, зловісна призвідниця розбрату, швидконого богиня ворожнечі і чвар,) міфологічно призводить до того, що дочка старого Дахна і кохана Петра Стояна стає радянською танкісткою і в бойовій машині гине від пострілу з гранатомета свого коханого.

Партійна кличка деспота і тирана Йосифа Джугашвілі – Сталін, яка використовується в красному письменстві літератури української діаспори завжди у негативному значенні, – вписується у семантичне гріздо зловісних прізвиськ (Стальський – у творі Івана Франка, Сталінський – у п'єсі Володимира Винниченка) і наводить на думку, що присутність металічного компонента в родовому прізвисьці чи прибраному псевдонімі робить носіїв людьми холоднокровного й безжального характеру, образно кажучи, сталевим кинджалом у руках Сил Зла. На міфічному рівні розуміння жертвоприношення своїх полеглих новими господарями чужої країни, як запоруки власного тривалого панування й тривкого існування нової влади трактується епізод поховання у повісті «Маруся Богуславка» І. Багряного. Тут йдеться про одіозний пам'ятник в центрі міста та одіозну історію перетурбацій цього монумента: «Колись цим містом ішла революція... І ось одні розстріляли 40 синів і дочок цього міста за те, що ті були якимись там «щирими». Ті, що розстріляли, були „білими”... Ті, що вигнали, зібрали розстріляних і поклали їх у велику братську могилу... І звеліли вимурувати великий пам'ятник з цементу й заліза... Але тут прийшли інші й вигнали геть попередніх... Вони розрили могилу, викинули рештки тих сорока.., а на їхнє місце під пам'ятник поклали своїх стільки ж, або й більше, полеглих у бою... Та скоро прийшли ще інші, „махновці”, викинули „червоних” і з музикою, а на їх місце поклали своїх...» [1, с. 179]. Могила, отже, із сакрального місця перетворюється в транзитний склад трупів, а тому ні ритуали, ні урочисте поховання чи пам'ятник не стають запорукою вічної пам'яті полеглим і охоронної для міста місії такого поховання.

Для міфологічної критики характерне поняття концептів. Зокрема і таких найважливіших, як концепт «Свого» і «Чужого» та концепту часу. Перший стосується насамперед поняття дому, як найменшої чарунки існування етносу, нації, і, завжди виявляються метафізичними маркерами на вході в Домен Держави, надійними захисниками-пограничниками в Домені Нації. «Своє» повноцінно функціонує лише на питомо прабатьківській території. Спроби героїв роману У. Самчука «На твердій землі»

виготовити начебто рідний національний дім у Канаді – ілюзорні. Тож навіть ті, хто скептично ставиться до ідеї власного повернення в материкову Україну, підсвідомо в неї вірять: « – Але яке нам до того діло? – спитав інженер. – Велике. Ми там дещо залишили, – відповів я. – Хіба незнані могили предків, – сказав інженер. – Це також аргумент... – Але що вам тут бракує?... – Нічого. За винятком минувшини» [9, с. 335]. Закономірно, що хоча переселенці називають котедж Коломиєю, він усе одно аж ніяк не справжня Коломия і зовсім не Україна.

Жоден чужинець-завойоїник у метафізичному трактуванні – не господар і не пан життя, а хіба що зловісний трікстер (за Юнгом), одна з личин «нечистої сили». У романах «Волинь» У. Самчука, «Рай» В. Барки і «Маруся Богуславка» І. Багряного представники російського народу, з причини свого походження й власний шовіністичний світогляд у власних очах і з точки зору більшовицької влади штучно й зумисно підняті над українцями. Російські правителі безглуздо й небезпечно для всіх, а для власного народу – насамперед, розширюють нібито національний дім на рівні підсвідомого комплексу місіонерської ідеї. Українці ж на власній території вкотре залишаються бездомними чи до краю закомплексованими, щоб належно відстоювати право на споконвічну територію. Наприклад, батько Володьки Довбенка Матвій у романі «Волинь» вибачливо оправдовується перед російськими солдатами, які під час Першої світової війни розкватувалися в його хатині, що не було коштів і часу на новому місці збудувати велике помешкання.

Натомість новоприбулий більшовицький комісар Тюрін як носій бацили російського месіанства у повісті «План до двору» Т. Осьмачки безсоромно планує відкрити у всіх селах будинки розпусти, куди насильно треба помістити вродливих куркулівен для обслуговування працівників «гепеви», зробити проституцію «державною повинністю» [6, с. 183]. Коли ж цей партієць намагається особисто згвалтувати Мархву, його не бентежить навіть присутність маленької дівчинки Ніни, бо комісар вважає, що й такого віку українки повинні звикати до свого майбутнього ремесла.

Явище темпоральності навіть у точних науках вважається найзагадковішим і водночас найменш дослідженим феноменом. Ще Освальд Шпенглер наголошував на тому, що для часу не надаються жодні просторові координати, в яких науковці звикли пояснювати всі природні явища. За О. Шпенглером, навіть «доля» і «час» – синоніми, власне, слова взаємозамінні; час, що сприймається нами як історична доба, корективи яких далеко не завжди виявляються похвальними; історичний час, що завжди спричинюється до того, що національний характер і обставини життя народу накладають мазки не на «чисту дошку» літератури і мистецтва, а на поверхню, яка вже зайнята малюнком часу.

Із явищем темпоральності пов'язане містичне прозирання у майбутнє, пророчі за своєю суттю моменти, коли перед пересічною людиною

відкриваються страхітливі для неї істини. Наприклад, у романі «Розгром» Івана Багряного німецький офіцер Матіс несподівано усвідомлює катастрофу не лише для німецького народу, а й для більшовицького режиму: у другій світовій війні нема переможців серед завойовників і окупантів. Непереможеними залишилися лише ті, чию долю збиралися вершити кривавими руками й гітлерівці, й сталінська кліка: «Королева... Ти м а л а р а ц і ю, фрау Ольга!.. Це називається “перемогли”... Ха-ха-ха!!! Ось для чого Німеччина не їла масла десять років... (прошепотів трагічно) – і ось де ми зламали собі хребет... Це м и ?.. Але й в о н и !.. Ми котимось у прірву. А над прірвою стоїш ти, і ніхто не годен тебе туди зіпхнути... І ми, і вони – безсилі тебе подолати... – Увійшла мати Ольги з клуночком... З нею, тримаючись за руку, Борис... Матіс обернувся: – О, майн Гот! Батька замучили в о н и !.. Матір замучили м и !.. А обоє ми будемо прип’яті до ганебного стовпа Історії Н И М !!!» [3, с. 120 – 122]. Гендерні стосунки у міфології завжди унормовані й паритетні. Перемагає не сильний фізично, а сильний духом, тому лавровий вінок переважно дістається самодостатнім особам жіночої статі.

Поняття метафізичних доменів у інструментарій міфологічної методології ввів Альберт Камю, а згодом його вчення суттєво розвинули Жак Маритен, Семюель Хангінтон, Петро Шувалов. Найважливішим і найпотужнішим серед метафізичних доменів народу, звичайно, є Домен Національної Держави якщо вона зреалізована прпорвідною нацією як багатофункціональна інстанція. Він вміщує в собі величезну кількість прибудов нацменшин, а також своїх власних внутрішніх приміщень (національних Доменів Мистецтва, Сім’ї, Освіти й Етнопедогогіки, Збройних Сил, Культури, Моралі, кожен з яких, якщо вести мову про український народ, входить у Домен Української Нації

Міфологічне мислення письменників дає їм можливість залучати читачів-реципієнтів до сприймання всіх пластів запропонованого художнього твору й активної підсвідомої інтерпретації того, що за “законом айсберга” (Е. Хемінгуей) словами у тексті не оприявлене. Таким чином художній твір постає як щось більше за літературний текст, а розшифровані реципієнтами його приховані смисли виявляються набагато ширшими за змістову наповненість.

Література

1. Багряний І. Маруся Богуславка / Іван Багряний // Багряний І. Буйний вітер. – Мюнхен: Україна, 1957. – С. 7 – 423.
2. Багряний І. Огненне коло / Іван Багряний. – К.: Ватра, 1992. – 124 с.
3. Багряний І. Розгром: повість-вертеп / Іван Багряний. – Ульм – Нью-Йорк: Прометей, 1948. – 125 с.
4. Марков Б.В. Храм и рынок. Человек в пространстве культуры.– СПб: Алетейя, 1999.–304 с.

5. Мелетинский Э. М. Культурный герой / Элеазар Мелетинский // Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1998. – С. 25 – 28.
6. Осьмачка Т. План до двору / Тодось Осьмачка // Осьмачка Т. Старший боярин. План до двору. – К.: Український письменник, 1998. – С. 100 – 239.
7. Осьмачка Т. Ротонда душогубців / Тодось Осьмачка. – Торонто: [Б. в.], 1956. – 365 с.
8. Самчук У. Марія / Улас Самчук // Самчук У. Марія, Барка В. Жовтий князь. – К.: Український центр духовної культури, 1997. – С. 3 – 131.
9. Самчук У. На твердій землі / Улас Самчук. – Торонто: [Б. в.], 1966. – 390 с.
10. Хренов Н.А. Урбанизационные аспекты перехода в истории культуры // Город в процессах исторических переходов. Теоретические аспекты и социокультурные характеристики. – М.: Наука, 2001. – С. 343 – 380.
11. Чернявская Ю.В. Трикстер, или путешествие в хаос / Ю.В. Чернявская // Человек. – 2004. – № 4. – С. 37 – 52.
12. Шпенглер О. Закат Европы: Города и народы. Исторические псевдоморфозы / Освальд Шпенглер // Самосознание культуры и искусства XX века / отв. ред. и сост. Р. Гальцева. – М.: Университетская книга; СПб.: Культурная инициатива, 2000. – С. 25 – 58.
13. Юнг К. Архетип і позасвідоме / Карл Густав Юнг; пер. з нім. – К.: Український письменник, 2014. – 400 с. – (Світло світогляду).

Стаття надійшла до редакційної колегії 1.04.2019 р.

*Рекомендована до друку д.ф.н., професором,
чл.-кор. НАН України Ільницьким М. М.*

PECULIARITIES OF MYTHOLOGICAL CRITICS AS A LITERARY METHOD OF ANALYSIS OF LITERARY WORKS OF UKRAINIAN DIASPORA WRITERS

O. V. Sloniowska

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
department of Ukrainian literature; 76000, Ivano-Frankivs'k,
Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74; e-mail: kf@pu.ukr.lit.ua*

The article deals with the issues of scientific use of the tools of mythological criticism in all its current interpretations by scientific schools and currents. The main problematic task of the article appeared to be the reasoned proof of the productivity of analysis by the tools of archetypal criticism of the Ukrainian diaspora writers' works in the 20-50's years of the twentieth century. As key tasks we consider the following: to analyze the mythological thinking of the Ukrainian diaspora leading writers in the 20-50's years in a

proper way; to prove the effectiveness of the powerful consolidating literary myth of Ukraine created by the artists; to draw appropriate conclusions on the basis of artistic texts.

The scientific research is based on the significant foundations of scientific achievements of foreign and Ukrainian philosophers, psychologists, ethnographers, anthropologists, folklorists, literary critics and it is defined with the innovative approach to the artistic texts by I. Bagrianyi, V. Barka, V. Samchuk, T. Os'machka, E. Malaniuk, O. Ol'zhych.

The current instruments of archetypal criticism are implemented distinctly, they are systematized and supplemented with the notions of afflatus, insights, categories of mythological concepts, frames, patterns, components of reframing, national domains, mythological phantoms (holograms).

It has been proven that the Ukrainian diaspora's literature of the 20 – 50-s of the twentieth century has worked out the mythological paradigm of the superiority of the occupied people over an invader, it has created the code-program of Ukraine for the future on its own ancestral land in the centre of Europe, and not Ukraine in the exile, as Ukrainian immigrant politicians propagandized.

The Ukrainian immigrants appear as participants of author's and life survival experiments in the twentieth century on diaspora prose pages. By interpreting mainland Ukraine as a sacred space, the writers of Ukrainian diaspora artistically tested the concept of a strong spirited and very conscious national heroes, in such a way they intensified the potential readiness of the real people to implement their own state-building efforts.

The literary myth of Ukraine that was realized by the creative efforts of the diaspora writers, possessed important features of the vitaistic and consolidating metaphysical phenomenon. Therefore it has a powerful influence on Ukrainians even in our time.

Key words: *Ukrainian diaspora literature, the methodology of mythologism, mythema, mythologema, archetype, mythological paradigm, mythological concept, mythological conflict, mythological motive, mythological hologram / phantom, frame, pattern, reframing, concept, domain.*